

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ «ШЛЯХ» У ВІЙСЬКОВО-ФІЛОСОФСЬКОМУ ТРАКТАТІ «ХАГАКУРЕ» І ЙОГО РОЛЬ У ВИРАЖЕННІ ПРОСТОРОВОГО, ЧАСОВОГО Й ДУХОВНОГО КОДІВ ЯПОНСЬКОЇ ЛІНГВОКУЛЬТУРИ

У статті на матеріалі трактату Ямамото Цунетомо «Хагакуре» проаналізовано концепт ШЛЯХ / 道, визначено його ядро і приєдну зону, основні лексичні репрезентації та образні асоціації, а також продемонстровано його функціонування у просторовому, часовому й духовному кодах японської лінгвокультури й розглянуто випадки перетину останніх.

***Ключові слова:** концепт, ядро концепту, ключові лексеми, образні асоціації, універсальний базовий код культури.*

Так уже склалося, що у світлі останніх подій дедалі більшої ваги набувають поняття «війська доблесть», «військовий обов'язок», «честь воїна» тощо. Нині суспільство стоїть перед необхідністю формування нової національної свідомості й системи цінностей; змінюється і наповнення ключових концептів нашої картини світу. Військова слава козацтва, звісно, була й буде плідним ґрунтом для наповнення концептів «воїн», «честь воїна», «шлях воїна» тощо, але актуальним видається також розгляд відповідних концептів у мові ще одних легендарних воїнів – самураїв. Можливо, у концептах японської лінгвокультури ми знайдемо ті настанови, які допоможуть нам перебувати власну свідомість і продовжити боротьбу.

Когнітивні дослідження з аналізом ключових концептів культури не втрачають своєї актуальності вже кілька десятиліть поспіль; згадаймо хоча би про науковий доробок вітчизняних когнітивістів зі світовим ім'ям – О.О. Селіванової, І.О. Голубовської, О.С. Снитко, Н.В. Слухай. Щодо аналізу ключових концептів на матеріалі японської мови, то хрестоматійною можна назвати працю А. Вежицької «Розуміння культур за посередництва ключових слів», однак, на жаль, у ній дослідниця аналізує зовсім невелику кількість ключових концептів японської лінгвокультури. Праці ж японських лінгвістів (див., напр., 松本曜. <第3巻> 認知意味論。—東京、2006。— 324頁) більш орієнтовані на теоретичне узагальнення вже наявних, в основному зарубіжних, праць із когнітивної лінгвістики. Стосовно досліджень Книги самурая «Хагакуре» (напр., 吉原裕一。「死ぬことと目付たり」—武士道思想における生の構造；種村完司。『葉隠』の「死生」観と「性」意識—『葉隠』思想の特殊と普遍；頼鈺菁『葉隠』における武士の衆道と忠義—「身を捨てること」を中心として—), то вони здебільшого присвячені нелінгвістичним питанням.

Зважаючи на сказане вище, метою нашої роботи ми обрали аналіз концепту ШЛЯХ у військово-філософському трактаті «Хагакуре» Ямамото Цунетомо. Звісно, що у цьому творі, який ще називають «Книгою самурая» чи «Кодексом самурая», йдеться не про абстрактний «шлях», а про «шлях воїна», тобто набір певних морально-етичних настанов, актуальних саме для військових. Відповідно до поставленої мети, вважаємо за необхідне вирішити такі завдання:

1) розглянути основні лексичні репрезентації концепту ШЛЯХ на матеріалі «Хагакуре», визначити ядро і приядерну зону цього концепту;

2) класифікувати образні асоціації ШЛЯХУ, визначити його образні характеристики;

3) розглянути функціонування концепту ШЛЯХ у просторовому, часовому й духовному кодах японської лінгвокультури, встановити точки їхнього перетину.

Об'єктом дослідження виступає концепт ШЛЯХ на матеріалі тексту «Хагакуре», а предметом – його концептуальна модель і функціонування у межах універсальних базових кодів культури.

Методами дослідження послуговували: лінгвістичний описовий метод, метод моделювання, метод концептуального аналізу.

Наукова новизна дослідження полягає в аналізі ключового концепту ШЛЯХ у японській лінгвокультурі крізь призму духовних кодів культури і виявленні його національно-специфічних рис та класифікаційних характеристик.

Як нам відомо, лінгвісти не мають одностайності у визначенні концепту. Так, О. Селіванова під концептом розуміє інформаційну структуру свідомості, різносубстантну, певним чином організовану одиницю пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії п'яти психічних функцій свідомості й позасвідомого [6, с. 256]. О. Кубрякова визначає концепт як зв'язкову ланку між мисленням і мовою; як одиницю свідомості й інформаційну структуру, що відображає людський досвід [5, с. 18]. І. Стернін під концептом розуміє комплексну одиницю мислення, яка у процесі мисленевої діяльності повертається різними сторонами, актуалізуючи свої різні ознаки й шари [5, с. 18]. А. Вежбицька ж вважає, що концепт – це знання про об'єкт зі світу «Дійсність», переведене у знання об'єкту у світі «Ідеальне» [5, с. 18]. Проте загалом мовознавці дійшли згоди у тім, що концепт – це ментальна одиниця, елемент свідомості. До людської свідомості як посередника між реальним світом і мовою надходить культурна інформація, свідомість її фільтрує, перероблює, систематизує. Отже, як висловилася відома дослідниця Н. Арутюнова, концепти утворюють своєрідний культурний шар, що є посередником між людиною і світом [5, с. 18].

Колективна концептосистема представлена у свідомості етносу як узагальнення його колективного досвіду, що дає змогу його представникам ідентифікувати себе і взаємодіяти. У такому розумінні поняття концептосистеми відповідає термінові «концептосфера», який запропонував Д. Лихачов, визначаючи його як сукупність концептів нації, що формує світосприйняття і світорозуміння певного етносу; при цьому, зазначає дослідник, що багатшими є культура нації, її фольклор, література, наука, мистецтво, історичний досвід, релігія, то багатшою є концептосфера народу [3, с. 54; 6, с. 261]. Для моделювання структури концептосфери виділяють її ядро (базова когнітивно-пропозиційна структура), приядерну зону (основні лексичні репрезентації), ближчу (образні асоціації) і дальшу периферію (суб'єктивно-модальні смисли) [1, с. 61].

Н. Слухай слушно зазначає, що концепт здатний виступати маркером етнічної мовної картини світу, являючи собою не лише феномен мовно-культурного, а й

культурно-семіотичного плану, оскільки він може відображати у тому числі «мовчазні смисли» культурних даностей найширшого кола семіотичних систем, основного з яких є мовна [7, с. 468]. Опис концептосфери тексту передбачає узагальнення всіх контекстів, у яких уживаються ключові слова, що є носіями концептуального змісту, задля виявлення характерних особливостей концепту – його атрибутів та образних асоціацій.

Переходячи до розгляду концепту ШЛЯХ у японській лінгвокультурі, ми насамперед маємо зазначити специфіку лексичної одиниці 道, яка, відповідаючи, з одного боку, українській лексемі «шлях» (включаючи й переносні значення «спосіб» чи «життєвий шлях»), з іншого, має також низку інших переносних значень, позначаючи: «обов'язок», «доктрину», «правду», «справедливість» [9]. Окрім цього, 道 – це ще й «техніка», «мистецтво», про що можна судити з наявності в лексичному фонді японської мови слів на кшталт 弓道 *техніка володіння арбалетом*, 剣道 *кендо (мистецтво володіння мечем)*, 柔道 *дзюдо (бойове мистецтво)*, 茶道 *чайна церемонія*, 書道 *мистецтво каліграфії* тощо. Тобто, бачимо, що саме поняття 道 є надзвичайно широким і практично всеохоплюючим.

Як відомо, залежно від ролі концепту у структурі свідомості розрізняють культурні, ментальні, міфологічні, ідеологічні, філософські тощо, а на підставі параметру об'єкта концептуалізації – антропоконцепти, натурфакти, артефакти, культурні, ідеологічні, емоційні, концепти-архетипи [6, с. 258]. Концепт ШЛЯХ, напевне, можна віднести до ідеологічних, хоча, як буде продемонстровано нижче, він має і риси, притаманні філософським концептам. Далі за суб'єктом концептуалізації виокремлюють загальні (універсальні) етноконцепти, групові та індивідуальні [5, с. 17; 6, с. 258]. Тут наш концепт, очевидно, належить до етноконцептів, проте водночас він має й певні універсальні риси (приміром, стале словосполучення *життєвий шлях*, яке притаманне не лише японській, а й іншим мовам світу). За якістю інформації мовознавці виділяють понятійно-логічні, образно-художні, парадоксальні концепти [6, с. 258]. В цьому ключі ШЛЯХ є швидше образно-художнім, хоча він містить у собі й деякі суперечливі, парадоксальні елементи, про які йтиметься трохи нижче. За мовним вираженням, як відомо, концепти репрезентовані лексемами, фразеологічними сполученнями, вільними словосполученнями, синтаксичними конструкціями, текстами, сукупностями текстів [5, с. 18]. Наш концепт представлений насамперед лексемами – як простими, так і похідними, але спорідненими, а також деякими словосполученнями, які вкажемо далі. Хоча, за великим рахунком, і сам текст «Хагакуре» загалом можна назвати концептом, таким собі репрезентантом ШЛЯХУ ВОІНА, оскільки цей текст є Кодексом самурая і містить у собі всі морально-етичні настанови справжнього мужнього воїна.

Погляньмо тепер, які лексеми вербалізують концепт ШЛЯХ у Книзі самурая «Хагакуре». Ключовими лексичними одиницями, які репрезентують концепт ШЛЯХ у тексті «Хагакуре», за нашими спостереженнями, є: 武道 (букв. *мистецтво воїна, шлях воїна*), 武士道 (букв. *шлях воїна, бушидо*) і, звісно ж, 道. Рідше натрапляємо також на лексему 天道 на позначення «*істинного, праведного шляху*». Лексичні репрезентанти концепту ШЛЯХ у тексті «Хагакуре» є надзвичайно частотними: за нашими підрахунками, вказані лексеми у тексті вжито понад 150 разів, що дійсно робить

концепт ШЛЯХ наскрізним і центральним у філософії самурая за версією Ямамото Цунетомо.

Ядром концепту ШЛЯХ є висловлювання якраз із цими вказаними іменниками, які, як нам видається, є ключовими. Так, зокрема, у тексті натрапляємо на словосполучення на кшталт: 死の道 *шлях смерті*, 武士道の大意 / 武道の大意 *значення шляху воїна*, 和の道 *шлях гармонії*, 眞の道 *шлях істини*, 教訓の道 *шлях повчань*, наприклад: 武士道の大意を言下に答へ得る人は少ない。 *Мало людей, які дадуть правильну відповідь на питання: «Що означає шлях воїна?»* (тут і далі – переклад наш);

武道の大意は何と御心得候や。 *А чи знаєте Ви, що насправді означає шлях самурая?*;

候時は、先づ亭主の事をよく思入りて行くがよし。和の道也。 *Якщо маєш супроводжувати кудись свого володаря чи вести з ним бесіду, то насамперед думай про нього. Це – шлях гармонії*;

諫言の意見の仕様は和の道。 *Висловлення своєї думки у пораді – шлях гармонії*;
眞の道を祈りて叶はぬ事なし。 *Хоч, буває, ти і збився зі шляху істини, але не може бути так, щоб ти не міг знову повернутися на нього*;

教訓の道ふさがりて、我が儘なる故、一生非を重ね、愚を増して、すたる也。 *Коли шлях повчань для мене вже був закритим, і я став тим, ким я є, я бачу, що за все своє життя нагромадив лише вади й дурість і став боягузом*.

Концепт ШЛЯХ супроводжується емоційно-оцінними конотаціями. При цьому конотації мають позитивний відтінок:

純一無雜、まじり物があつては道でない。 *Будь чистим... Усе, що домішується до цього, – це не шлях*;

一家を立つるな、常に我が非を知つて修行する所に道はある。 *Ніколи не зупиняйся, повсякчас пізнавай невідоме. У цьому і є шлях*;

義よりも上に道は有る也。 *Шлях є вищим за праведність*.

Приядерна зона концепту ШЛЯХ представлена основними регулярними лексичними репрезентаціями, при цьому спостерігаємо дуже різноманітне образне осмислення концепту ШЛЯХ автором, Ямамото Цунетомо. Нижче ми виділили основні, на нашу думку, образні репрезентації концепту ШЛЯХ у тексті «Хагакуре», які ілюструємо уривками з означеного твору:

1) «шлях – це смерть»:

道は死ぬ事。 *Шлях – це смерть*;

武士道といふは、死ぬ事と見附けたり。 *Шлях воїна полягає у тому, щоби померти*;

死の道も、平生に死に習うては、心安く死ぬべき事也。 *Так само і шлях смерті: якщо переконаєш себе в тому, що смерть – це нормально й буденно, і матимеш намір померти саме так, то й насправді помериш зі спокійним серцем*.

2) «шлях – це речовина»:

а) чиста, без домішки:

純一無雜、まじり物があつては道でない。 *Будь чистим... Усе, що домішується до цього – це не шлях*;

б) тверда і неподільна:

武人は二道せずと武道に勵め。 *Свій шлях ділити на два не можна, є лише шлях воїна.*

3) «шлях – це ідеал, якого треба прагнути». При цьому спостерігаємо дві можливі інтерпретації доступності цього ідеалу:

а) шлях – це ідеал, якого неможливо досягнути:

義よりも上に道は有る也。 *Шлях є вищим за праведність;*

劍道修行に果てはない、昨日よりは今日と一生日々仕上ぐる事。 *Немає межі на шляху самовдосконалення. Працюй щоденно все життя, щоб сьогодні стати кращим, ніж ти був учора;*

この上に、段立ち越え道の絶えたる位ある也。その道に深く入れば、終に果て無き事を見附くる故、是迄と思ふ事ならず。 *Проте є ще один етап, найважливіший. На цьому етапі людина усвідомлює, що шлях удосконалення нескінченний, а тому їй ніколи не спаде на думку, що вона вже досягла вершини;*

б) «шлях – це ідеал, але його можна пізнати»:

道に達するには念々知非、人に談合する事。 *Щоб досягти шляху, відкинь себе й послухай інших;*

道を知る者ならば、たとへ、いらぬに極まりたるものにてても、御尤に存じ奉り候。 *Той, хто знає шлях, має рацію в тому, що щось відчутно непотрібне;*

氣力さへ強ければ詞も行ひも自然と道に叶ふ、されど心が第一。 *Якщо будеш сильним духом, твої слова й дії відповідатимуть Шляхові... Найважливіше – це твоє серце.* Тут, зокрема, іменник 道 супроводжує дієслово 叶ふ здійснюватися, справджуватися, яке у звичному контексті вживають з іменником 夢. Отже, «шлях» – це свого роду мрія, яка, однак, може здійснитися.

4) «шлях – це знання»:

道とは我が非を知る事。 *Шлях – це знати власні вади;*

悪固まりに一家を立つるな、我が非を知つて探促するが即ち道。 *Замкнутися у своїх межах – означає піти не туди... Знати й шукати свої недоліки – це і є Шлях;* 一家を立つるな、常に我が非を知つて修行する所に道はある。 *Ніколи не зупиняйся, повсякчас пізнавай невідоме. У цьому і є Шлях.*

5) і, доволі несподівано, протилежний образ: «шлях – це незнання»:

武道は今日の事も知らずと思ひて。 *Шлях самурая – це усвідомлення того, що ти не знаєш, що буде з тобою через мить.*

6) «шлях – це емоція»:

武士道は死狂ひなり。 *Шлях самурая – це відчай.*

7) «шлях – це рух»:

武道は率忽に無二無三に。 *Шлях воїна – це нестися стрімголов;*

一家を立つるな、常に我が非を知つて修行する所に道はある。 *Ніколи не зупиняйся, повсякчас пізнавай невідоме. У цьому і є Шлях.*

Образні асоціації шляху зі знанням / незнанням, емоцією, усвідомленням своїх вад, смертю й ідеалом дозволяють актуалізувати такі (подекуди парадоксальні) риси ШЛЯХУ: *пізнаваність, трансцендентність, недосяжність, шаленість, самоаналіз, самокритика, вища істина.*

Погляньмо тепер, яким чином ШЛЯХ уписується до системи координат універсальних кодів культури, що, як відомо, існують у свідомості кожного етносу та співвідносяться з найдавнішими архетипними уявленнями людини, а також стають базою для концептуалізації та категоризації дійсності [6, с. 220]. Як ми пам'ятаємо, код культури – це мережа членування, категоризації, оцінок інтеріоризованого світу і внутрішнього досвіду людини, зумовлена культурою певного етносу і репрезентована в семіотичних системах природної мови, мистецтва, обрядів, звичаїв, вірувань, у нормах моралі, поведінці членів етнічної спільноти [6, с. 220]. Дослідники виділяють шість універсальних базових кодів культури: соматичний (тілесний); просторовий; часовий; предметний; біоморфний (назви рослин і тварин); духовний [4, с. 298].

Очевидно, що з соматичним, предметним і біоморфним кодами наш концепт має мало спільного, а ось просторовий, часовий і духовний коди цілком можуть виражатися за посередництва одиниці 道, тому зупинимось на них детальніше.

Відомо, що просторовий код пов'язаний із членуванням простору, абсолютною і відносною локалізацією людини та світу, й елементи цього коду позначають різні аспекти буття людини [6, с. 220]. Для просторового коду культури важливою є бінарна опозиція *верх-низ*, яка базується на принципі бінарності – одній із найдавніших рис людського мислення, що є засобом категоризації, відображеним у міфології, фольклорі, релігійних ритуалах, побуті, пареміях тощо. Зокрема, Клод Леві-Строс наголошував на визначальній ролі принципу бінарності, який забезпечує функціонування мови та мислення людини [8, с. 185]. Оскільки однією з головних бінарних опозицій є протиставлення позитивного й негативного, яке вербалізують поняття *верху* (або ж, у нашому випадку, 上) й *низу* (下, відповідно), спробуємо відшукати приклади вживання лексем 道, 武道 чи 武士道 в одному контексті з 上 та 下. При цьому ми виходимо з того, що 上 й 下 у японській лінгвокультурі створюють таку саму бінарну опозицію, як і *верх* та *низ* – в українській (上 – Небеса, хороше, позитивне; 下 – Підземне царство, темне, негативне). На підтвердження цих наших міркувань, до речі, можна навести, наприклад, такі японські вислови: 上には上がある *не буває настільки добре, щоби не могло бути ще краще* (букв. *над верхом є ще один верх*), 上に立つ *піти вгору* (про кар'єрне зростання), 上がり物 *жертва богам* (букв. *те, що підноситься*), 上つ国 *Небеса, краєвий світ, 上びる* (застаріле) *якісна річ; 下つ国* *Підземний світ, царство мертвих, 下の下* *найгірше, нижче плінтуса, 下らない* *дурний, безглуздий*, тобто для японського етносу «верх» (上) також символізує позитивне, хороше, а «низ» (下) – погане, лихе. Отже, подивимося на співвідношення «доброго» 上 / «лихого» 下 зі ШЛЯХОМ. У тексті «Хагакуре» ми відшукали тільки один, проте надзвичайно показовий приклад:

義よりも上に道は有る也。 *Шлях є вищим за праведність.*

Чим же цей приклад цікавий? Та тим, що в ньому спостерігаємо поєднання просторового коду (上) з духовним (義): з одного боку, ШЛЯХ є *вищим* (*кращим, досконалішим, святішим*), а, з іншого, його порівняно з однозначно духовним поняттям *праведності*, яке, безперечно, є вербальним репрезентантом духовного коду культури, при цьому ШЛЯХ стає вершиною духовності, він ніби перебуває *зверху, над* усією рештою духовних чеснот.

Якщо ж не обмежуватися лише тим, що стосується бінарних опозицій, то у межах просторового коду можемо відшукати ще деякі метафоричні вислови, пов'язані зі ШЛЯХОМ, наприклад:

總じて道の者は、その道にて立つて行かて叶はぬもの。 *Люди на шляхові мають іти цим шляхом.* Вислів, безперечно, є метафоричним, і ШЛЯХ у ньому виступає на позначення певного морально-етичного, а, можливо, і духовного (враховуючи контекст – уривок узято з розповіді про мандрівного монаха) ідеалу, якому і має *слідувати* людина, що поставила собі це за мету;

一呼吸の中に邪を含まぬ所が、即ち道也。然れば道は一つ也。 *Посеред одного подиху, де нема жодних відхилень, і є Шлях. Якщо так, то Шлях єдиний.* Тут спостерігаємо метафоричне членування уявного простору (一呼吸の中), а також указування на неподільність абстрактної величини (道は一つ), яку насправді неможливо розглядати з позиції «подільності / неподільності».

Отже, дійсно, як ми і передбачали, концепт ШЛЯХ активно виражає себе у межах просторового коду культури, оскільки і він сам представлений лексичною одиницею з відчутним просторовим елементом значення.

Перейдемо тепер до часового коду, який, як указує О. Селіванова, спирається на сприйняття людиною часу і зумовлює можливість концептуалізації дійсності відносно часової осі, а також фіксує уявлення абсолютного й відносного часу, відношення людського життя до часу Всесвіту [6, с. 220]. Як відомо, часовий код близький до просторового, оскільки ще давні люди пов'язували уявлення про час з освоєнням ними простору. Найтипівіше поєднання часового і просторового кодів вербалізується у фразеологізмі *життєвий шлях*. І якраз на нього ми й натрапляємо у тексті «Хагакуре»:

士は諸朋輩に頼もしく寄合ひ、中にも智慧有る人に我が身の上の意見を頼み、我が非を知つて一生道を探促する者は、御國の寶となる也。 *Дружні стосунки між самураями, старшими й молодшими колегами, готовність завжди дати пораду самому і звертання за порадою до вищої за рангом людини, усвідомлення власних недолків і намагання позбутися їх на своєму життєвому шляху – всі ці речі і є справжнім скарбом країни.*

Вище ми зазначили, що ШЛЯХ є своєрідним духовним ідеалом та орієнтиром, тому, безсумнівно, цей концепт активно виявлятиметься у межах духовного коду культури, який, як відомо, відображає моральні пріоритети, культурні цінності тощо [6, с. 220] та реалізується за допомогою слів на позначення понять добра і зла, а також істот із міфологічної та релігійної сфери, які ці поняття символізують. В нашому випадку ШЛЯХ (道) однозначно символізує *добро*, і тут не може бути жодних уточнень, адже ми пам'ятаємо: *道は一つ Шлях – єдиний*. ШЛЯХ (道) – це тільки і виключно *правильне, хороше, ідеал*, на відміну від, наприклад, концепту ШЛЯХ в українській мові, де може йтися і про *шлях у нікуди, хибний шлях чи шлях занепаду*. В японській лінгвокультурі такого контексту не знаходимо (пригадаймо навіть хоча б указані вище переносні значення лексеми *道*: *обов'язок, доктрина, правда, справедливість* з однозначно позитивною конотацією). І дійсно, у своєму трактаті Ямамото Цунетомо не вживає слова *道* на позначення чогось негативного: коли йдеться про *погане*, він каже не «шлях», а «збитися зі шляху»:

眞の道を祈りて叶はぬ事なし。 *Хоч, буває, ти і збився зі шляху істини, але не може бути так, щоб ти не міг знову повернутися на нього;*

上下の禮儀を背き候と、武士道を廻し申し候とは、何れ落度なるべきや。

Що зірше: помилитися у поведінці стосовно вищого за рангом чи збитися зі Шляху самурая?;

我が智慧の一分の智慧計りにて萬事をなす故、私と成り天道に背き、悪事となる也。 *Якщо завжди діяти, покладаючись лише на власну кмітливість, це зрештою призведе до корисливості, втрати правильного шляху і до лиха. У всіх трьох прикладах спостерігаємо поєднання духовного коду із просторовим.*

Звісно, духовний код – це не лише поняття добра і зла, а й поняття, що стосуються релігії, вірувань, міфології. У цьому аспекті концепт ШЛЯХ також виявляє активність, поєднуючись із виразниками традиційних для японської лінгвокультури (хоча свого часу і запозичених) буддистських та конфуціанських вірувань:

道を修行する今日の事は「知非便捨」に若くはなし。 *У пізнанні Шляху не шукай нічого більшого, ніж те, про що Будда казав: «знання», «заперечення», «нагода», «відкидання» (в оригіналі ім'я Будди не згадується, однак, воно зазначається в одному з попередніх уривків; повторюється і вказана цитата Будди, тому немає сумнівів, що йдеться саме про нього);*

武士道一つにて、他に求むることあるべからず。道の字は同じ事也。然るに、儒道、佛道、を聞きて武士道などと云ふは、道に叶はぬところ也。斯くの如く心得て諸道を聞いて、よくよく道に叶ふべし。 *Не слід шукати нічого більшого у Шляху самурая. І це стосується всього, що має назву «Шлях». Тому неправильно слухати про Шлях Конфуція чи Шлях Будди і стверджувати, що це є Шлях самурая. Якщо хтось розуміє суть речей таким чином, то він слухатиме про нові й нові Шляхи і буде дедалі більше осягати свій власний Шлях. У цьому уривкові якраз актуальним буде значення лексеми 道 як «релігійної чи філософської доктрини».*

Цікавим умежах духовного коду нам також видається протиставлення ШЛЯХУ як виразника духовного ідеалу й добра зі *Шляхом людини* – земним і грішним:

善悪は人の道也。 *Добрі й погані вчинки – це Шлях людини.* Отже, ШЛЯХ (*Шлях воїна*) – це ідеальне, небесне, досконале, а *Шлях людини* – реальне, земне, з вадами. Оцінка ж поведінки людини та різних вимірів її діяльності, як ми знаємо, відбувається саме у межах духовного коду.

До речі, перетинання двох кодів, які ми спостерігали вище, є цілком нормальним явищем: О. Селіванова зазначає, що межі між кодами культури нечіткі [6, с. 220].

Отже, розглянувши концепт ШЛЯХ, визначивши його ядро та приядерну зону, а також з'ясувавши його роль у просторовому, часовому й духовному кодах японської лінгвокультури, можемо підбити деякі підсумки. По-перше, ШЛЯХ (道) є ідеологічним концептом із філософськими елементами, етноконцептом з елементами універсального, образно-художнім концептом із елементами парадоксального.

По-друге, ядром концепту ШЛЯХ є ключові лексеми 武士道, 武道, 道; образне осмислення концепту ШЛЯХ автором «Хагакуре» є різноманітним: він може бути «речовиною», «ідеалом», «емоцією» тощо. Окрім цього, типовим є уявлення про «шлях гармонії» та «значення шляху воїна».

По-третє, ШЛЯХ перебуває на перетині трьох кодів культури – часового, просторового й духовного, неначе об'єднуючи у собі ці три осі. Так, ШЛЯХ є *позитивним* (тим, що *вгорі*), він неначе здійснюється над усіма чеснотами і є водночас як уособленням найвищої істини, так і *життєвим шляхом*.

Отже, уявлення японської лінгвокультури про Шлях воїна з центральним концептом ШЛЯХ окреслює перед нами портрет ідеального солдата, захисника своєї землі й відданого підданого. Звісно, кожна нація має свою власну концептосферу, відмінну від інших, але особисто нам би все-таки хотілося, щоб саме японське бачення ШЛЯХУ ВОІНА вкоренилося й на наших теренах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Бабенко Л.Г.* Лингвистический анализ художественного текста. Теория и практика: Учебник; Практикум / Л.Г. Бабенко, Ю.В. Казарин. – М.: Флинта: Наука, 2004. – 496 с.
2. *Вежбицкая А.* Понимание культур через посредство ключевых слов / Анна Вежбицкая [Пер. с англ. А.Д. Шмелева]. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – 288 с.
3. *Голубовська І.О.* Актуальні проблеми сучасної лінгвістики : курс лекцій / І.О. Голубовська, І.Р. Корольов. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2011. – 223 с.
4. *Красных В.В.* «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? / В.В. Красных. – М.: Гнозис, 2003. – 375 с.
5. *Прохоров Ю.Е.* В поисках концепта: Учебное пособие / Ю.Е. Прохоров. – М.: Флинта, Наука, 2008. – 176 с.
6. *Селіванова О.О.* Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / Олена Селіванова. – Полтава: Довкілля. – К, 2006. – 716 с.
7. *Слухай Н.В.* Сучасні лінгвістичні теорії концепту як мовно-культурного феномену / Н.В. Слухай // Мовні і концептуальні картини світу: зб. наук. пр. – К.: Логос, 2002. – С. 462-470. – Вип. 7
8. *Levi-Strauss, C.* The Story of Lynx / Clod Levi-Strauss. – Chicago: Univ. Of Chicago Pr., 1995. – 294 p.
9. 英和和英辞典: [електронне джерело] – режим доступу до словника: <http://ejje.weblio.jp/content/道>
10. 山本常朝. 葉隠 (原文) : [електронне джерело] – режим доступу до тексту: <http://hagakure-text.jp>

Стаття надійшла до редколегії 25.03.2016 р.

T. Komarnytska, PhD in Philology, teaching assistant
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv

VERBALISATION OF THE CONCEPT “WAY” IN THE MARTIAL-PHILOSOPHICAL TRACTATE “HAGAKURE” AND ITS ROLE IN EXPRESSION THE SPACE, TIME, AS WELL AS SPIRIT CODES OF THE JAPANESE LINGUOCULTURE

The article is devoted to the analysis of the concept WAY / 道 in Yamamoto Tsunetomo's tractate “Hagakure”, determining its nucleus and aboutnuclear zone, as well as the main lexical representations and presentative associations. Its functioning in the space, time and spirit codes of the Japanese linguoculture is demonstrated; the cases of their intersection are considered.

Key words: *concept, concept nucleus, key lexemes, presentative associations, universal basic culture code.*

T. Komarnyzka, PhD in Philologie, Lehrassistentin
Nationale Taras-Schewtschenko Universität Kyjiw, Kyjiw

DIE VERBALISIERUNG DES KONZEPTS „DER WEG“ IN MILITÄR- PHILOSOPHISCHER ABHANDLUNG „HAGAKURE“ UND SEINE ROLLE IM AUSDRUCK DES RAUM-, ZEIT- UND GEISTKODES DER JAPANISCHEN LINGUOKULTUR

Der Artikel ist der Analyse des Konzepts DER WEG 道 in der Abhandlung „Hagakure“ von Yamamoto Tsunetomo gewidmet. Der Kern und die nebenkernige Zone des Konzepts wurden bestimmt, die hauptsächlichsten lexikalischen Repräsentationen und bildlichen Assoziationen wurden entdeckt. Auch wurde das Funktionieren des Konzepts im Raum-, Zeit- und Geistkode der japanischen Linguokultur bezeichnet und die Kreuzung dieser Kodes entdeckt.

Schlüsselwörter: das Konzept, der Kern des Konzepts, die Schlüssellexemen, die bildlichen Assoziationen, der universale Basiskode der Kultur.

УДК 811.521'373.612.2

К. Комісаров, канд. філол. наук, докторант,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ

ОСОБЛИВОСТІ МОВНОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ КОГНІТИВНИХ МЕХАНІЗМІВ ТРАНСПОЗИЦІЇ СМИСЛІВ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ ЯПОНСЬКОЇ МОВИ)

Визначено основні підходи до вивчення метафори й метонімії в руслі когнітивної семантики; проаналізовано механізми метафоризації та метонімізації крізь призму поняття деривації; досліджено у загальному плані проблему інтерпретації переосмислених одиниць у сучасній японській мові; детально розглянуто продукти метафоричного перенесення та метонімічного зсуву в системі фігур мовлення: порівняння, метафору, епітет, уособлення, метонімію, синекдоху, алегорію, антономазію.

Ключові слова: когнітивні механізми транспозиції смислів, когнітивна семантика, стилістична семасіологія, метафора, метонімія, деривація, фігури мовлення.

Уже тривалий час увагу мовознавців, що здійснюють свої наукові дослідження на матеріалі різних національних мов, привертає транспозиція смислу мовних одиниць, яка відбувається завдяки спеціалізації загальноновживаної одиниці шляхом трансформації її основного значення за подібністю (метафоризація) чи сумісністю (метонімізація).

Як слушно зазначають Р. Помірко та Р. Дудок, здатність людини мислити метафорично і метонімічно є проявом закономірних умов виникнення символів-знаків. Символічні форми народжуються у когнітивному акті, у зв'язку з чим символ та зміст виявляються зв'язаними відношеннями структурного ізоморфізму. Однак це не пояснює конкретних когнітивних механізмів виникнення символів. Належить встановити самі механізми, завдяки котрим глибинна образна змістова структура символів